

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԵՐԴՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԿԻՐԱՌՈՒԹՅՈՒՆԸ ԲԱՆԱՎՈՐ ՈՒ ԳՐԱՎՈՐ ԱՎԱՆԴՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

ԼՈՒՍԻՆԵ ՂՈԵՋՅԱՆ

Երդումը, հանդիսանալով հմայական-կիրառական բանահյուսության նախնական կարևոր տեսակներից, տարածված է եղել աշխարհի բոլոր ժողովուրդների կենցաղում և հանդես է գալիս ժողովրդական կյանքի տարբեր բնագավառներում:

Բոլոր ժամանակներում էլ երդվողը սովորություն է ունեցել վկայակոչելու ինչպես աստծուն, սրբերին, հոգեհարազատ ու նվիրական անձանց (հայր, մայր, եղբայր, որդի), այնպես էլ սուրբ համարվող և այդպիսին ընկալվող նվիրական սրբություններն ու առարկաները (ճրագ, լույս, օջախ, արև, Ավետարան, Խաչ, հաց և այլն)՝ ապացուցելու համար իր ճշմարտացիությունը, հավատարմությունն ու նվիրվածությունը:

Յուրաքանչյուր երդվող, ինչպես նաև երդվեցնող, հավատացել է երդման հմայական գերբնական զորությանն ու դրա իրագործմանը:

Մարդկության և պետության սկզբնավորումից մինչև մեր օրերը երդումը կիրառվում է այնպիսի վայրերում, որոնք թե՛ քաղաքական, թե՛ կրոնական առումներով առանձին կարևորություն ունեն:

Բանալի բաներ – երդում, երդմագանց, բանադրանք, հմայական, գերբնական, կիրառական բանահյուսություն, հավատալիք, արձանագրություն, հոգեբանություն:

Երդումը, հնուց ի վեր հանդիսանալով հմայական-կիրառական բանահյուսության նախնական կարևոր տեսակներից, տարածված է եղել աշխարհի բոլոր ժողովուրդների կենցաղում և ցայսօր էլ շարունակում է կենցաղավարել ժողովրդական կյանքի տարբեր բնագավառներում՝ սկսած առօրյա կենցաղային-խոսակցական «Գլխովս եմ երդվում», «Հորս արև» և այլն, մինչև երկրի նախագահի երդման պաշտոնական արարողություն:

Բոլոր ժամանակներում էլ երդվողը սովորություն է ունեցել վկայակոչելու ինչպես աստծուն, սրբերին, հոգեհարազատ ու նվիրական անձանց (հայր, մայր, եղբայր, որդի), այնպես էլ սուրբ համարվող և այդպիսին ընկալվող նվիրական սրբություններն ու առարկաները (ճրագ, լույս, օջախ, արև, Ավետարան, Խաչ, հաց և այլն)՝ ապացուցելու համար իր ճշմարտացիությունը, հավատարմությունն ու նվիրվածությունը:

Յուրաքանչյուր երդվող, ինչպես նաև երդվեցնող, հավատացել է երդման հմայական գերբնական զորությանն ու դրա իրագործմանը, որ ինչպես

նշում է Ս. Հարությունյանը. «...գալիս է խոսքի հմայական ներգործության ենթադրյալ գործության հավատալիքից»¹:

Ժողովրդի մեջ առկա հավատալիքի համաձայն՝ երգվելը (հատկապես սուտ երգվելը) մեղք է, և երգվող ենթակա է չարաչար պատժի, որտեղից էլ «էրդումը մեղք է, սուտ էրդումը՝ կրակ»² և «Սուտ երդում ուտողը կտուժի»³ ժողովրդական ասացվածքները:

Ժողովրդական մեկ այլ հավատալիքի համաձայն, եթե միամիտ երգվեն, երկու կողմն էլ սուր կա, մեկը երդում տվողինն է, մյուսը՝ երգվեցնողինը, որ զուր տեղը երդում են տալիս⁴:

Ավետարանական հայտնի պատմիրանը ևս արգելում է երգվել. «Ամենեին մի՛ երդնուլ» կամ «Մի՛ ընտելացրու քո բերանը երդումի...» հարվածներն անպակաս կլինեն քո տնից» (Սիրաք. ԻԳ, գլուխ 23-7-14):

V դարի եկեղեցական նշանավոր գործիչ Հովհան Մանդակունին այս խնդրի առնչությամբ գրել է մի ճառ՝ «Վասն չար սովորության երդման» վերնագրով: «Ամենեին մի՛ երդնուլ, մի՛ սուտ և մի՛ արդար, զի երդումն արդար երբեք ոչ է, այլ ի սատանայէ է»⁵:

Աստվածաշնչի մեկնիչ Հովհան Ոսկեբերանը ևս մերժում է երդումը «աւելի» և «ի չարէն» կոչելով «երդնուլն իսկ, և ոչ եթէ սուտ երդնուլ» (Մեկ. Մտթ. Ա, Աժէ):

Երդումը, ինչպես նաև երդմաբանադրական բանահյուսության մյուս ժանրերը՝ անեծք, օրհնանք, բարեմաղթանք, հնուց ի վեր կիրառվել են հմայագործական նպատակով և դրսևորվել են աստվաբաբելական, ուրարտական, հեթոթական սեպագիր, ինչպես նաև միջնադարյան վիմագիր հուշարձաններ-

¹ Հարությունյան Ս., Անեծքի և օրհնանքի ժանրը հայ բանահյուսության մեջ, Երևան, 1975, էջ 8:

² Ժողովրդական անգիր բանաստեղծություններ, ժողովեց՝ Տիգ. Վարդանյանց, Թիֆլիս, 1900, էջ 79:

³ Ս. Հարությունյանի Հայ ժողովրդական բանահյուսության նյութերի անձնական հավաքածու (ծեռագիր):

⁴ Ս. Հարությունյանի՝ 1968 թ. Արագածի (Ղազանֆար գյուղ) գիտարշավի նյութերից: Ազդեցության նման երկակի բնույթ ունեն անեծքներն ու օրհնանքները, այսինքն՝ դրանք կարող են միաժամանակ ներգործել ինչպես անիծվողին ու օրհնվողին, այնպես էլ անիծողին ու օրհնողին, որ գտնում ենք «Օրհնանքն ու անիծքը էրկու բերանի թուր է, համ դեսն է կտրում, համ դենը» և «Անեծքը էրկու բերանի սուր է» ասացվածքներում (Ղա-նալանյան Ա., Առաձանի, Երևան, 1969, էջ 302):

⁵ Հովհան Մանդակունի հայրապետ, Ճառեր, 2001, էջ 236:

րում (արձանագրություններ, պետական դաշնագրեր), ժառանգական, առևտրական, շինարարական գործարքներում, կալվածագրերում, հին քաղաքական փաստաթղթերում և ամենուրեք ներկայացնում են իրավաբանական սանկցիայի արժեք և բոլոր դեպքերում ուղղված են օրինապահպանության նպատակներին և իրավական որոշակի պատիժ են սահմանում այդ կարգը խախտողների դեմ⁶:

Երգումների վաղնջական արտահայտությունների օրինակներ են առկա հեթիթական սեպագիր դաշնագրությունների երդմանական բանաձևերում: Այսպես, Բողազբյոյում (խեթերի մայրաքաղաք, XVIII դ., մ.թ.ա.) հայտնաբերված աքքադերեն քաղաքական դաշնագրերի վերջում վկայակոչվում են աստվածները՝ իրենց դաշինքը երդմամբ կայունացնելու նպատակով. «Սին երդման տեր Իշիարա՝ երդման թագուհի, Հեբե՝ երկնքի թագուհի, Իշթար, Բելաթ, Նինուվայի Բելաթ, Հատուրինայի Բելաթ, Նինադդա, Կուլիտտա, Ցաբաբա... Լուբլանի լեռներ, Շարիյանայի լեռներ..., Հաթիի երկրի բոլոր աստվածներ, ... լեռներ, գետեր, աղբյուրներ, Մեծ ծով, երկինք ու երկիր, քամի. այս դաշնագրին ու այս երդմանը վկա եղեք»⁷:

Ըստ այս տախտակի վրա գրվածի. «Եթե Տետին դաշնագրի ու երդման խոսքերը չպահի և այս աստվածների մոտ երդմնազանց լինի, ապա «իր գլխով, կանանցով, զավակներով, ծոռներով, տնով, քաղաքով, երկրով, ունեցվածքով, թող բնաջնջվեն»: Բայց եթե Տետին այս դաշնագրի խոսքերն ու երդումը, որ տախտակի վրա գրված կան, պահի, ապա աստվածները Տետին իր գլխավորով, քաղաքով, երկրով և ունեցվածքով կպահպանեն»⁸:

Այսինքն՝ պայման-պահանջի խախտման դեպքում սահմանվում է պատիժ՝ անեծքով, իսկ պահպանման դեպքում խրախուսվում է օրինանքով:

⁶ Մանրամասն տե՛ս **Հարությունյան Ս.**, նշվ. աշխ., էջ 25-114:

Այսպես, ուրարտական ռազմական հաղթարշավին նվիրված սեպագիր արձանագրություններից մեկի վերջում միապետ թագավորը հայտնում է իր երկյուղը, որ գրավոր հիշատակարանի ոչնչացմամբ մեկ ուրիշը կարող է դիտավորյալ իրեն վերագրել իր իսկ մեծագործությունները, ուստիև արձանագրության հեղինակ միապետ թագավորն այդ արձանագրությունը ջարդողին, ոչնչացնողին սպառնում է անեծքով, իսկ պահողին, պահպանողին՝ «պարգևատրում» օրինանք-բարեմատթանքներով:

⁷ In Boghazköi-Studien, Heft 8, Politische Dokumente aus Kleinasien, Die Staatsverträge in akkadischer Sprache aus dem Archiv von Boghazköi. Von Ernst, F. Weidner. Leipzig, 1923, S. 71.

⁸ Նշվ. աշխ., էջ 75:

Հայոց միջնադարյան վիմագիր արձանագրությունները շարունակում են այդ ավանդույթները և հանդես են գալիս ժառանգական, առևտրական պայմանագրերում, կտակներում, շինարարական ու նվիրատվական գործարքներում, որոնք մեծ մասամբ կնքվել են գրավոր՝ երդում-մուրհակներով:

Վանական վիմագիր արձանագրություններում աշխարհիկ կամ հոգևոր անձը (տվյալ դեպքում՝ նվիրատուն) կալվածք, հող, տարածք և գույք է նվիրում այս կամ այն եկեղեցուն, վանական համալիրին, որի դիմաց կամ նվիրառուին է պարտավորեցնում, կամ նվիրառուն ինքն է պարտավորվում կատարել նվիրատուի պայման-պահանջները:

Նվիրատվական այլ արձանագրություններում առկա են նաև երկու կողմերի միջև կնքված պայմանագրեր (պայման ուխտի), որոնցում նշվում են յուրաքանչյուր կողմի պարտականությունները, իսկ պարտավորեցումն իրավաբանորեն վավերացնելու նպատակով դարձյալ պայման է դրվում անեծքով⁹: Այստեղ հարկ է նկատել, որ որոշակի պայմանով անեծքներն իրենց կառուցվածքային տիպով նույնանում են երդումներին, այսինքն՝ բաղկացած են որոշակի պայմանից և իրադրությունից, սակայն այն տարբերությամբ, որ երդման մեջ էականը պայմանն է, իսկ պայմանով անեծքներում՝ իրադրությունը: Պայմանով անեծքներում և՛ պայմանը, և՛ անեծքը ուղղված են անիծվողին, իսկ անեծքով երդման դեպքում և՛ պայմանի, և՛ անեծքի կրողը երդվողն է¹⁰:

Այսպես, օրինակ, 1345 թ. Սյունյաց Լոր գյուղում Սարգիսն ու Ամիր Հասանը եկեղեցի են շինում և նրան նվիրում իրենց հոր՝ Նահապետի գնած հողամասը և այդ նվիրատվությունը հաստատում անեծքով ու երդմամբ. «Ով որ հակառակ լինի դարի Աստուծոյ.... ով որ էլ ուզէ մասն զՈՒդաի առնու»¹¹:

Հովհաննավանքի նվիրատվական մի քանի արձանագրություններում նվիրատուները Կաթողիկե եկեղեցու շինության համար միաբանությանը թանկարժեք ընծաներ են շնորհում, որի դիմաց վերջիններս **խոստանում և պարտավորվում են** տարվա տարբեր օրերին նվիրատուների համար պատարագ մատուցել: Միաբանների կողմից հնարավոր զանցառության, ինչպես նաև խոստումը պահպանելու դեպքում դարձյալ պատիժ և խրախուսանք են սահմանվում անեծքի ու օրհնանքի պայմաններով¹²:

⁹ Այս մասին մանրամասն տե՛ս Հարությունյան Ս., նշվ. աշխ., էջ 25-114:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 137-139:

¹¹ Տե՛ս Դիվան հայ վիմագրության, պրակ 2, Երևան, 1960, էջ109, N 321:

¹² Տե՛ս **Ղաֆադարյան Կ.**, Հովհաննավանքը և նրա արձանագրությունները, Երևան, 1948, էջ 88-90, N 26-29:

Նվիրատվական գործարք-պայմանագրերը, ինչպես նաև կալվածագրերը երկու կողմից հաստատվում են կնիքով, որտեղ պարտադիր են եղել ինչպես վարդապետների կամ հոգևոր այլ բարձրաստիճան այրերի, այնպես էլ նվիրատուի և նրա հարազատների ներկայությունն ու վկայությունը: Նվիրատվական գործարքների կամ պայմանագրերի պատմական նմուշներ են առկա Ստ. Օրբելյանի «Պատմութիւն նահանգին Սիսական» գրքում. դրանք անվանվել են «կտակ...դաշամբք», «կտակ վճոի», «կտակ պայմանաւ», «վճիռ պայմանի» և «կտակ»¹³:

Այսպես, Սյունյաց Սմբատ իշխանը Գեղամա գավառի Կտկոյք գյուղն իր շրջակա սահմաններով նվիրում է Սյունյաց տեր Հակոբ Եպիսկոպոսին և այդ նվիրատվությունն անձեռնմխելի դարձնելու նպատակով սանկցիա է սահմանում անեծքով: Պայմանագիրը հաստատվում է երկու կողմերի կնիքով. «Գրեցի զայս վճիռ ես Սմբատ իմոյ ձեռամբս, եւ կնքեցի իմով սովորական մատանեաւ, եղի ի վերայ եւ զտիրական մատանիս...»¹⁴:

Երդման պատմական լավագույն նմուշներ են առկա նաև մեր ոսկեդարյան և միջնադարյան մյուս պատմագիրների երկերում:

Վարդանանց պատերազմից մեզ հայտնի է կրոնին հավատարիմ մնալու երդումը, որ տվեցին մեր հոգևոր և աշխարհիկ այրերը՝ ի պատասխան Հազկերտի նամակի (Եղիշե, Բ):

Պարսից արքունիքում հայ նախարարները թեև ստիպված եղան կեղծ ուրանալ քրիստոնեությունը, բայց միմյանց առջև երդվեցին Հայաստան վերադառնալուց հետո տալ իրենց արյունը հավատի պաշտպանության և հայրենիքի փրկության համար (Փարպեցի, ԻԷ):

Ավարայրի ճակատամարտից առաջ հայերը դիմում են հունաց կայսեր օգնությանը՝ հիշեցնելով նախկինում միմյանց հետ կնքած դաշինքի մասին (Փարպեցի, Գ, իա): Հայերն օգնություն են խնդրում նաև հուններից, որոնց հետ ևս փոխադարձաբար «երդմամբ յովստ» են կնքում (Եղիշե, Գ):

Պարսից Շապուհ թագավորը հայոց Արշակ թագավորից զինակցություն ստանալու ակնկալիքով «երդումն պահանջէր»՝ ասելով. «Հաւանեա՛ց և երդուի՛ր ինձ յօրէնս քո, զի մի ստեսցես ինձ»: Եվ Արշակ թագավորը թեև հարկադրաբար, բայց տալիս է «ուխտ խաղաղութեան» (Փավստոս, Դ, Ժգ, Ծդ):

¹³ «Պատմութիւն նահանգին Սիսական», արարեալ Ստեփանոսի Օրբելեան արքեպիսկոպոսի Սինեաց», հ. Բ, Փարիզ, 1859, էջ 59, 66, 73:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 58:

Այսինքն՝ վաղ միջնադարում միջպետական հարաբերությունները ևս ամրապնդվում էին երդմամբ:

Պապ թագավորը, կասկածելով Մուշեղ սպարապետի հավատարմությանը, նախ հայրապետից է պահանջում հավատարմության երդում. «Նախ երդումն տուր..., զի մեզ մի՛ ստեսցէ», ապա նոր Մուշեղից, որը երդվում է թե՛ կաթողիկոսի և թե՛ թագավորի առջև (Փավստոս, Ե, Դ):

Աբաս սպարապետը բանտարկված վրաց իշխան Ատրներսեհին Գևորգ կաթողիկոսի միջնորդությամբ ու գրավականով խոստանում է ազատ արձակել միայն հաշտության երդում տալուց հետո (Հովհ. Դրասխանակերտցի, Լ):

Աշոտ Երկաթի և Գարդմանա իշխանի միջև ծագած հակամարտությունը և եղբայրասպան կոիվները կասեցնում են նախարարները, որոնք խաղաղության դաշինք են հաստատում և միմյանց տալիս են «բազում ուխտ երդմանց» (Հովհ. Դրասխանակերտցի, Կ):

Մատթեոս Ուռհայեցու հավաստմամբ Վասպուրականում առանձնացած Պետրոս Գետադարձ կաթողիկոսին թագավորն ու իշխանները «թուղթ» են գրում՝ խնդրելով վերադառնալ իր աթոռը՝ խոստանալով «լինել ունկնդիր ամենայն հրամանաց նորա», և որպեսզի համոզիչ լիներ իրենց խոստումը. «գրեցին զայս հանդերձ մեծամեծ երդմամբ» (Ուռհայեցի, Կե):

Բագրատունյաց վերջին պայազատ Գագիկի ձեռնադրության արարողությունից հետո հայրապետն ու ավագանին իրենց հավատարմության երդումն են տալիս թագավորին «երդումն արարեալ ուխտից՝ միամտութեամբ ծառայել նմա» (Կիր. Գանձակեցի, 52):

Նմանատիպ պատմական օրինակները բազում են, որոնց այս հաղորդման շրջանակներում չենք անդրադարձել:

Այսպես, բերված պատմական իրողությունները տեսանելի են դարձնում, թե ինչպես է երդումը կենցաղից անցել դեպի քաղաքական բնագավառ և հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը պահպանել իր կիրառական գործառույթը:

Ստանձնելով երկրի նախագահի պաշտոնը՝ անձը հանդիսավոր երդվում է անվերապահորեն կատարել սահմանադրության պահանջները, հարգել մարդու և քաղաքացու իրավունքներն ու ազատությունը, ապահովել երկրի տարածքային ամբողջականությունը, անվտանգությունը և այլն:

Քաղաքացին զինված ուժերի շարքերը մտնելիս իր երդմամբ հավաստում է հավատարմությունը հայրենիքին ու ժողովրդին, պատրաստականությունը նրա պաշտպանությանը:

Ընտրելով մատաղ սերնդի կրթության և դաստիարակության բարձր ու վեհ կոչումը՝ ուսուցիչը ևս երգվում է ծառայել ինչպես հարկն է:

Փաստորեն ժամանակակից աշխարհում առանց երգման արարողության չեն կարող դառնալ ո՛չ նախագահ, ո՛չ ուսուցիչ, ո՛չ բժիշկ, ո՛չ քաղաքապետ, ո՛չ փրկարար, ո՛չ փաստաբան, ո՛չ դատավոր (այս ցանկը կարելի է երկար թվել): Եվ երգման պաշտոնական արարողությունը տվյալ պետության կողմից ամրագրված է օրենքով:

Մարդկության և պետության սկզբնավորումից մինչև մեր օրերը երգումը կիրառվում է այնպիսի վայրերում, որոնք թե՛ քաղաքական, թե՛ կրոնական առումներով առանձին կարևորություն ունեն: «Ամեն մի գավառացի հայ,- գրում է Հայկունին,- սովորաբար իր մոտ գտնված ուխտավայրի կամ իր գյուղի և կամ մոտակա գյուղի մեջ գտնված գրչագիր Ավետարանի կամ որևէ հրաշագործ իրի վրա է երգվում: Ուստի ամեն մի գավառ իր սիրած երգումները ունի...մի տեղ տարածված է «Սուբ Կարապետ», ուրիշ տեղ՝ «սուբ Մատնավանք», «սուբ Աղբրիկ», «Խլիճ Ավետարան» և այլն: Կան և այլ տեսակ երգումներ. օրինակ՝ «Իմ աղբոր կանանչ արև... Իդա կրակի խեր...» (ԷԱԺԶ):

Թե՛ հնում և թե՛ ներկայումս երգման վայր է հանդիսացել եկեղեցին: Երգվելիս գնացել են եկեղեցի, երգվեցնողը վառել է մոմերը, իսկ երգվողը՝ փչել հանգցրել ճրագը, եթե իսկապես ճիշտ է երգվել¹⁵: Կամ եկեղեցում մոմեր են վառել և մատանիներ փոխանակել¹⁶: Այսօր նորապսակները եկեղեցում միմյանց հավատարմության և հնազանդության խոստում են տալիս՝ մոմեր վառելով և մատանիներ փոխանակելով:

Ի դեպ, ճրագը մարելու սովորությունը գոյություն է ունեցել դեռևս նախորդ դարաշրջանում, որն արձանագրված ենք տեսնում XII դարի հայ նշանավոր օրենսդիր Մխիթար Գոշի «Դատաստանագրքում»։ Եկեղեցի մտնելով՝ ճրագը մարել, բերանով փչել ջրի և ձեթի վրա, գետնի վրա խաչ նկարել ու տորոել, շան ձեռ (պոչ) բռնել և այլն: «Դատաստանագրքի» առաջաբանում հրատարակիչը, խոսելով երգման այս ձևի մասին, հավելում է, որ Թիֆլիսում հայերն իրենց վեճերը, նյութական պահանջներն ավարտում էին երգման արարողությամբ, և «երգումն ուտող» անձը հագնում էր սպիտակ շորեր ու ձեռքին վառած մոմ բռնած՝ մտնում էր եկեղեցի, որտեղ աջ ձեռքը դնելով խաչի ու Ավետարանի վրա՝ ասում էր երգման խոսքեր, իսկ հետո, համբուրելով խաչը

¹⁵ Ս. Հարությունյանի՝ 1969թ. Ախուրյանի բանահյուսական նյութեր (անձնական արխիվ):

¹⁶ Տե՛ս **Պռոշյան Պ.**, ԵԺ I, Երևան, 1962, էջ 213:

և Ավետարանը, հանգցնում էր վառված մոմը¹⁷:

Հովհան Մանդակունին թեև իր ժամանակվանից դեմ է եղել եկեղեցում կատարվող երդման արարողակարգին, բայց, այնուամենայնիվ, իր «Ճառում» փաստում է այս իրողության մասին¹⁸:

Երդման վայր է եղել նաև դատարանը (ատյան), և հնում կենցաղային վեճերը, որոնք դատարանի նյութ են հանդիսացել, ենթակա էին երդման, քանի որ օրենքն ինքնին այդ էր պահանջում¹⁹:

Երդման առարկաները մեծ մասամբ պաշտամունքային, այսինքն՝ քրիստոնեական, կրոնական և ժողովրդական հավատալիքների ոլորտներից են վերցված:

Մարդը դիմում է Աստծուն, սրբերին, ովքեր առաջին ճշմարտության աղբյուրն են, ուստի երդվում է Աստծու, Քրիստոսի և սրբերի անուններով՝ «Աստված վկա» (ԱՀ IX192/Կ.Պոլիս), «Աստծու անունը գիտենա, որ...» (ԷԱԺԱ 140/Շիրակ), «Քրիստոս վկա, որ սուտ ես ասում...» (ԷԱԺԱ 143/Շիրակ), «Քյուրյուստյուս վոկո» (ԱՌԻ 132/ Ջեյթուն), «Սուրբ Օհաննեսի գլուխը գիդող (ՉԺԲ 69/Չահարմահալ), «Մուրազատուր սոփ Սարքիսը գիդենա» (ԹՄԿ 200/ Թիֆլիս), «Օխտն անունն ինձի քրքրե, թե ուղիղը չասեմ» (ԷԱԺԱ 143/ Շիրակ) և այլն: Եկեղեցու հայրերն այս երևույթի դեմ նույնպես պայքարել են. «Մի՛ վայրապատ ընդ Աստուծոյ յովստ մտցուք, և զսուրբ Անունն Աստուծոյ ընդ երդմանն կապեսուք», գրում է Հովհան Մանդակունին (Ճառեր, 245): XII դարի մատենագիր Ն. Շնորհալին ևս զգուշացնում է չերդվել ո՛չ Աստծու անունով և ո՛չ էլ որևէ սրբությամբ²⁰:

Եկեղեցին ոչ միայն սուրբ և նվիրական վայր է, այլև դառնում է երդման առարկա. «Էն ժամը վկա» (ՀԺԱ 12), «Ժամի զորքը գիտենա, որ...» (ԷԱԺԱ 141/ Շիրակ և այլն:

Ավետարանն իր պաշտամունքային կիրառության պատճառով հնուց ի վեր համարվել է քրիստոնեական եկեղեցու սրբություն՝ «Ավետարանը վկա»

¹⁷ Տե՛ս Մխիթարայ Գոշի «Դատաստանագիրք Հայոց», Վաղարշապատ, 1880, էջ 173: Դատաստանագրքի հրատարակիչը փաստում է երդման մեկ այլ ձև ևս, ըստ որի՝ երկու հակառակորդները գնացել են եկեղեցու մոտ, և նրանցից մեկը, ձեռքը դնելով եկեղեցու պատի կամ դռան վրա, ասում է երդման խոսքերը և հետո համբուրում ձեռքը դրած տեղը:

¹⁸ Մանդակունի Հ. հայրապետ, «Ճառեր», 2001, էջ 240:

¹⁹ Տե՛ս Մխիթար Գոշ, նշվ. աշխ., էջ 53, 54:

²⁰ Ընդհանրական թուղթ սրբոյն Ներսիսի Շնորհալոյ, Յերուսաղէմ, 1871, էջ 192:

(ՀԺԱ 13), «Ան ասուն թ'անասուն ավտարենոն վոկո (անթիվ, անհամար Ավետարան վկա, Աու 130/Չեյթուն)» և այլն: Վաղ միջնադարից ի վեր Ավետարանի վրա տված երգումը բացարձակ վստահություն է ներշնչել նույնիսկ թշնամի թագավորին, և այդ էր պատճառը, որ պարսից Շապուհ թագավորը հայոց Արշակ թագավորից պահանջում է երգվել Ավետարանի վրա (Փալստոս, Դ, Ժդ, Ժզ):

Ավետարանից բացի, եկեղեցական կրոնաձիսական պաշտամունքի առարկաներ են խաչը, սկիհը, մեռոնը, որոնք ևս լայնորեն կիրառվում են ժողովրդական երգումներում. «Խաչը գիդենա» (ԹՄԿ 199/Թիֆլիս), «Խաչը վկա, որ ցորենը դու գողացար...» (ԷԱԺԱ 141/Շիրակ), «Էնա սկի, էնա վանք գիտի» (ԷԱԺԶ 339/Վան), «Բաժոկ վոկո» (ԱՌԻ 130/ Չեյթուն), «Բաժկին վկա, որ սուտ չեմ ասում» (ԷԱԺԱ 140/Շիրակ), «Կանանչ մեռոն» (ԷԱԺԶ 338/Արճեշ), «Կանանչ մեռոնը գիտենա, որ...» (ԷԱԺԱ 141/Շիրակ):

Կրոնաձիսական պաշտամունքի սրբազան առարկաներից բացի, երգումներում կարևոր տեղ են գրավում նաև բնական (երկինք, գետին, ծով, արև և այլն) և տնային-կենցաղային ու տնտեսական օգտագործման իրերն ու առարկաները (ճրագ, կրակ, լույս, օջախ, թոնիր, հաց և այլն). «Երգինք գիդենա» (ԱՀ XI 117/Բորչալու), «Իրկենք, գիտեն վոկո» (Աու 131/Չեյթուն), «Երկինք, գետինք, ծով, ցամաք» (ԷԱԺԶ 388/ Արճեշ) և այլն:

Ժողովրդական պատկերացումներում արևը միշտ ընկալվում է իբրև կյանքի գոյության և կենդանության խորհրդանիշ, որը լավագույնս դրսևորվել է երգումներում. «Իմ արիվը» (ԹՄԿ 199/Թիֆլիս), «Արևա վկա, որ չգիտեմ, բեզյուման եմ» (ԷԱԺԱ 140/Շիրակ), «Քու կանանչ յարեվը» (ԶԺԲ 69/Չահարմահայ) և այլն:

Ճրագը, կրակը և լույսը ընդհանրապես խորհրդանշում են առատություն, բարություն, իսկ ճրագով (իմա՝ կրակ, լույս) երգվելն արդեն վկայություն է կրակի հնագույն պաշտամունքի. «Իդա կրակի խեր» (ԷԱԺԶ 337/ Մուշ), «Իդա ճրագի լուս բռնե իմ լուս, թե սուտ կսիմ» (ԷԱԺԶ 337/Մուշ), «Իդա ճրագի սեր սուր (սուրբ) լուս գինա...» (ԱՀԶ 34 /Բուլանըխ) և այլն:

Թոնիրն (օջախ) առհասարակ հայոց մեջ ծիսական և պաշտամունքային նշանակություն է ունեցել, և անցյալի հայ կենցաղում այն հավասար է եղել եկեղեցուն, որ տեսնում ենք, օրինակ, «Էսա թորովան (թոնիր) խեր բեարաքեթ, որ Աստծու տաճարն ի» (ԱՀ XXV/Վասպուրական), «Տաճար թունդիրը վկա...» (ԶԺԲ 69/ Չահարմահայ) և նմանատիպ այլ երգումներում:

«Էս հացը վկա» (ՀԱԲ 15/ Արցախ), «Էս հացին քոռ եշիմ, թա...» (ՀԱԲ 15/ Արցախ), «Զտաք հացի հրշտակներ» (ԷԱԺԶ 337/Մուշ), «Իզա աղ ու հացը» (ԶԺԲ 68/ Չահարմահալ), «Աղ ու հացը թող լինի մեր միջև» (ՀԱԲ 16 /Մուսա լեռ) և նմանատիպ այլ երգումներում դրսևորված է աղի ու հացի՝ իբրև մարդկային բարության, անկեղծության, սիրո, հավատարմության, ազնվության, բարեկամության և հյուրընկալության իմաստը: Հին ժամանակներում բարեկամությունն ամուր պահելու համար կնիք էին դնում աղի վրա:

Պարսից Շապուի թագավորը հայոց Արշակ թագավորին Տիգրոն կանչելուց առաջ իր վարազակիր մատանիով կնքում է աղը, որը պարսիկների երդման սրբազան արարողակարգ էր (Փավստոս, ԾԳ):

Դենշապուի արքան ևս գնահատում է աղ ու հացի արժեքը և Ղևոնդյան քահանաներին ասում. «...աղ ու հաց կերեալ է յաշխարհին ձերում, գութ և սեր ունիմ առ աշխարհն» (Եղիշե, Ը):

Հոգու և հանդերձյալ կյանքի հավատալիքներից ու պաշտամունքից են սերում «Իս ու իմ հոքին» (ԹՄԿ 191/Թիֆլիս), «Հոգիս վկա, որ բնավ սուտ չեմ ասում» (ԷԱԺԱ 141/Շիրակ), «Հոքիս դժուխկի բաժին ըլի, թե...» (ԹՄԿ 199/Թիֆլիս) երգումները:

Նախնիների պաշտամունքը գալիս է խոր հնադարից, և յուրաքանչյուր մարդու համար սուրբ կամ սրբություն է ինչպես իր նախնին, այնպես էլ նախնու շիրիմը կամ գերեզմանը, որը ևս երդման առարկա է. «Հորս գերեզմանը վկա, որ քեզ բաց չեմ թողնի» (ԷԱԺԱ 141/Շիրակ), «Հորս ու մորս գերեզմանները շարժեմ, թե...» («Մեղու Հայաստանի», 1886, N53, Մեծ Ղարաքիլիսա) և այլն: Այսպիսով, երգվում են այնպիսի առարկաներով, որոնք հավասարապես սուրբ ու նվիրական են թե՛ երգվողի, թե՛ երգվեցնողի, այսինքն՝ երկու կողմերի համար:

Հիմնականում սրանք են երդման ձևերն ու առարկաները, որոնք գերիշխող են հայկական ժողովրդական երգումներում:

Այսպիսով, երգումը՝ իբրև սրբազան արարողություն, հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը պահպանել է իր կիրառական գործառույթը և եկեղեցու հայրերի, մեկնիչների ու մատենագիրների հորդորներից անկախ, այնուամենայնիվ, մարդու հոգեբանությունից ու մտածողությունից իսպառ չի վերացել այդ արմատացած սովորությունը, որ կիրառվել և կիրառվում է որոշակի վայրերում՝ ուղեկցվելով հատուկ ծիսական արարողություններով: Երգում է տալիս և՛ աշխարհիկ, և՛ հոգևոր առաջնորդը:

АРМЯНСКИЕ НАРОДНЫЕ КЛЯТВЫ И ИХ ПРИМЕНЕНИЕ В УСТНОЙ И ПИСЬМЕННОЙ ТРАДИЦИИ

ЛУСИНЕ КРЕДЖЯН

С древних времен клятва, являясь важнейшим видом заговорно-прикладного фольклора, была распространена в фольклорном бытии всех народов мира и до сих пор выступает неотъемлемым элементом поведения людей, продолжает бытовать в различных областях народной жизни – начиная с обыденной речи, вплоть до официальной церемонии присяги президента.

Во все времена существовала привычка клясться как Богом, святыми, близкими и преданными лицами (отец, мать, брат, сын), так и предметами, считавшимися и принимавшимися как священные (Библия, Крест, огонь, свет, солнце, хлеб и т.д.), чтобы доказать свою правдивость, преданность.

Каждый клянущийся верил в сверхъестественное могущество клятвы и в ее осуществление, что вытекало из веры в силу заклинательного воздействия слова.

Начиная со времен создания человечества и государства вплоть до новейшего времени, одной из характерных особенностей образа жизни людей как в политическом, так и в религиозном отношении является наличие и применение такого регулятивного образования как клятва.

Ключевые слова – клятва, клятвопреступник, анафема, заклинательный, сверхъестественный, прикладная фольклористика, верования, памятники, психология.

ARMENIAN FOLK OATHS AND THEIR USAGE IN ORAL AND WRITTEN NATIONAL TRADITIONS

LUSINE GHREJYAN

Oaths, being one of the most important archtypal applied magic folklore, has been widespread in everyday life of all the peoples of the world and employed in different spheres of life.

At all times individuals were used to appeal to god, saints, divine and close beings (father, mother, brother, son) as well as to sanctuaries or things considered or perceived as sacred (the Bible, the Cross, the candlelight, the light, the sun, the hearth, the bread, etc.) to witness the truth of what is being said or prove their truthfulness, loyalty and devotion.

Every oath swearer and the one making an individual take an oath believed in the supernatural power of the oath and its fulfillment.

From the origin of mankind and the state to these days oaths have been sworn in places of specific political and religious importance.

Key words – Oath, oath breaker, anathema, divinatory, supernatural, applied mythology, belief, to be obligated, records, psychology.

ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԻ ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԱՀԶ - Ազգագրական հանդես, Զ գիրք, Թիֆլիս, 1900:

ԱՈՒ - Հ. Ալլահվերդյան, Ուլնիա կամ Զեյթուն, Կ.Պոլիս, 1884

ԷԱԺԱ - Էմինյան ազգագրական ժողովածու, հ. Ա, Մոսկվա-Ալեքսանդրապոլ, 1901:

ԷԱԺԶ - Նույնը, հ. Զ, Մոսկվա-Վաղարշապատ, 1906:

ԹՄԿ - Թիֆլիսեցոց մտավոր կյանքը, Թիֆլիս, 1885:

ՀԱԲ - Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն:

ՀԺԱ - Հայ ժողովրդական ավանդություններ, ժողովածու, Տ.Նավասարդյանց, Երևան, 1883:

ԶԺԲ - Չախարմահայի հայ ժողովրդական բանահյուսությունը, Վիեննա, 1923: